

Podklady projektu OLIPOL

Ztrácíme lidská práva kulturním bojům?

Zora Hesová

Uvod	1
Neliberálové ve Střední Evropě vrací úder	1
Lidskoprávní režim jako morální rámec současné politiky	2
Lidská práva a mezinárodní řád	3
Politické meze lidskoprávní utopie	5
LP ve Střední Evropě	6
Human rights backlash ve Střední Evropě	7
Diagnóza	8
Závěr	9

Poslední desetiletí, které se odvíjelo ve znamení devastujících konfliktů v blízkosti Evropy, miliónů prchajících před násilím, růstu populismu a autoritářství, a změny klimatu, otřásly klidným očekáváním, které jsme ještě předtím mohli obraceli budoucnosti. Nad to se začala proměňovat prozatím nezpochybněná půda, na které stojí základy naší politiky: lidská práva. Po celém světě, včetně center lidskoprávního diskursu na Západě, pozorujeme častější a systematictější útoky na nejslabší, menšiny a politické protivníky, a to už nejen ze strany extrémů. Útoky jsou nezřídka legitimizovány mainstreamovými médii a národně konzervativními populisty. Pod tlakem mnoha globálních procesů i lokálních proměn se zdá, že se drolí konsensus o základních hodnotách i na samotném Západě.

Neliberálové ve Střední Evropě vrací úder

Lidská práva jsou už půl století jazykem vnitřního i mezinárodního politického řádu a široce sdílených představ o postupném zlepšování lidských věcí, či dokonce jakási poslední utopie. Přes velmi kritizovanou selektivnost jejich uplatňování v zahraniční politice zůstávají základním mravním a politickým rámcem současné politiky. Prosazování lidskoprávního režimu a hegemonie lidskoprávního jazyka vyvolává už delší dobu různé typy odporu či zpochybnování, které jsou v literatuře [popisovány](#) jako, tzv. *Human Rights backlash* a *Human Rights contestation*, neboli backlash taktický a strategický. První popisuje snahy o podrývání a oslabování institucí lokální lidskoprávní ochrany i mezinárodní spravedlnosti jako jsou různé nestátní organizace, orgány OSN, mezinárodní tribunály a smlouvy atd. Druhý pojem popisuje zpochybnování samotných principů lidských práv. Obstrukce a negativní reakce mohou sice být přirozeným projevem jejich upevňování, stále častější popírání nebo podrývání konsenzu o lidskoprávních normách je poměrně nové a je spojeno s růstem ideologické opozice vůči liberalismu

v USA a v EU. Otevřené a někdy až provokativní popírání určitých principů rovnosti a lidských práv se týká zejména práv žen, vztahových menšin a migrace.

Neviditelnějším znakem obratu proti lidským právům je ve Střední Evropě nečekaně úspěšné pokusy omezení práv žen na autonomní rozhodování, tedy ztěžování přístupu k potratům. Kromě totálního zákazu, prosazeného polským Ústavním soudem, těsně neprošlo několik pokusů o jejich omezení slovenským parlamentem, a kampaň za uplatňování tzv. výhrady svědomí výrazně přístup k potratům po celé Střední Evropě omezila, snad s výjimkou Česka.

Dále se Střední Evropa vyznačuje vehementním odporem vůči uznávání stejnopohlavních sňatků či vůči společenské přijatelnosti vztahového sebeurčení. V masových veřejných kampaních proti stejnopohlavním sňatkům na Slovensku a v Chorvatsku se stalo běžným LGBT-lidi nepřátelsky rámovat a představovat jako jakési kolektivní ohrožení. I zde „vede“ Polsko, které umožnilo veřejně stigmatizovat LGBT lidi kampaní vládnoucí strany o tzv. LGBT-free zónách a Maďarsko, které podle vzoru Putinova anti-gay zákona z roku 2012 zakazuje viditelnost LGBT tematiky ve školách a veřejných prostředcích.

Třetím tématem je vztah k cizincům. Středoevropské země dlouhodobě stigmatizují muslimy jako cizí a hrozbu. Ovšem až v roce 2021 začalo Polsko oficiálně a přiznaně popírat jejich práva, když polská hraniční policie během podzimu 2021 zatlačovala migranty z Kurdistánu zpět před běloruskou hranici v bělověžském pralese. Z druhé strany migranty násilně tlačila běloruská policie směrem k Polsku tak že tisíce žen, dětí a mužů trávily týdny a měsíce ve bažinatém pralese bez přístřeší v pokusech přejít hranice a neznámý počet jich zahynul. Polsko znemožňovalo přístup humanitární pomoci, natož novinářů, do krizové zóny a potíralo i pomoc místních. Praxe tzv. pushbacků je nelidská a v principu nelegální. Systematicky probíhá na EU hranicích, např. v Chorvatsku, ovšem nepřiznaně. Polsko ji „legalizovalo“ na podzim zákonem, který si vysloužil žalobu u Evropského soudu pro lidská práva. Středoevropské země včetně Česka tuto praxi podpořilo. Od února 2022 začaly přes polsko-ukrajinskou hranici proudit milióny uprchlíků bez jediného problému, zatímco požádání o azyl několika tisíc muslimů se Polsko bránilo za cenu stanného práva a porušování elementárních lidských práv.

Rovnosti mezi lidmi a autonomii jedince (žen, sexuálních menšin) jsou v posledních letech otevřeně nadřazovány pojmy jako národ, rodina, přirozenost. Individuální základ práv je odmítán, a práva jsou připisovány i kolektivitám jako rodině (na suverénní rozhodování o výchově dětí) a národu (na kulturní hegemonii v rámci svého státu) nebo např. plodům (na donošení a život i v případě vážné malformace a nesouhlasu matky) a tato kolektivní práva jsou ve jménu národa a „tradice“ nadřazovány např. právům na soukromí žen, právu na rovné zacházení vztahových menšin a právu na rovnost menšinám etnickým. Obě tendence lze sledovat jak na mezinárodní úrovni, tak i v našem blízkém okolí.

Cílem tohoto textu, který má uvést problém projektu OLIPol, je diagnóza: popis a uchopení procesů, ve kterých dochází k oslabování konsenzu o rovnosti lidské důstojnosti.

Lidskoprávní režim jako morální rámec současné politiky

Lidská práva zaznamenala významný rozvoj zejména od 70. let, kdy se upevňovaly jako určující princip v mezinárodních vztazích, jako základ demokratického konsenzu a jako hlavní motiv sociální změny. Důležitým prvkem byl nový globální jazyk lidských práv povietnamské zahraniční politiky USA, kterému vlily nový život disidentská hnutí v sovětském bloku. Právě od 70. let se lidská práva ustanovují jako norma, která má především chránit jednotlivce před státy, a to jak na národní, tak na mezinárodní úrovni, umožňující morální formu mezistátního či občanského (humanitárního) intervencionismu. Od 60 se za lidská práva obětí politických represí a mučení v autoritářských státech začíná stavět aktivistická veřejnost na Západě. Zájem o lidskoprávní základ nového aktivismu se opíral o hlasy disidentů v Jižní Americe a v sovětském bloku, kteří široce uznané mezinárodní lidskoprávní normy učinili základem svého lokálního odporu proti autoritářství a volali po mezinárodním uznání a podpoře jejich aktivit. V roce 1977 se v Československu lidská práva staly jazykem odporu proti totalitarismu, kdy se různě ideologicky motivovaní disidenti zastali šikanovaných aktivistů kontrakultury a trvali na tom, aby i

socialistické Československo dodržovalo své vlastní zákony a mezinárodní závazky, potvrzené v tzv. helsinském procesu. V roce 1977 Nobelovu cenu získala Amnesty International (zal. v r. 1961). Od 70. let se lidská práva stávají ústředním bodem širokého sociálního hnutí po celém světě, které se snažilo narovnat právní statut znevýhodněných (etnických, rasových menšin či sexuálních menšin), chránit zranitelné před zvláštními úřady (vězně, hendikepované), mocných (děti, zaměstnance) i států (mučené, migranty, civilní oběti válek), či podporovat změny směrem k rovnosti (např. mezi ženami i muži). Lidská práva se stala základním argumentem humanitárního aktivismu a rozvojových politik.

Podle Samuela [Moyna](#) poskytly lidská práva nepolitický, morální jazyk, a tak jakési široce přijatelné ideologické minimum, které ale otevíralo možnost práce na pomalém, pragmatickém a praktickém vylepšování životních podmínek pro zklamané různých ideologií. Lidskoprávní normy jsou dnes základem všech demokratických států a jsou neustále rozpracovávány skrze judikaturu a aktivismus. Jako takové se staly téměř samozřejmým kontextem dnešní politiky a zdánlivě nezpochybnitelným způsobem, jak dosahovat společenského pokroku. A to do té míry, že kritika či popírání lidských práv se zdály být nepředstavitelné. Právě tento morální rámec je dnes v určitých aspektech zpochybňován.

Lidská práva a mezinárodní řád

Jestliže se lidská práva stala jazykem a morálním rámcem moderní politiky, neznamená to, že nejsou dlouhodobě problematizována. Lidská práva jsou podle J. Přibáně pojem sporný svou podstatou (essentially contested concept), protože si do něj různí aktéři projektují různé věci. Pro mnohé jsou lidská práva jakýmsi nadčasovým a univerzálním vyjádřením podstaty lidství či dokonce lidské přirozenosti; pro jiné jsou sociálním konstruktem, který se v 18. století ukázal jako stěžejní pro naplňování moderních lidských aspirací k rovnosti a svobodě v moderním státě, nebo právě jako ochrana před byrokracií ideologického či průmyslového státu ve století 20. Od 70. let se LP stávají argumentem pro kritiku všech států a zejména pro kritiku států ideologické konkurence. Díky tzv. helsinskému procesu se LP staly i nástrojem studené války. Po triumfu tržního liberalismu v roce 1990 se LP dostala do popředí unilaterální politiky USA a základem budování liberálního světového řádu (rules-based international system).

Tento řád je postaven na (téměř) celosvětovém přijetí Všeobecné deklarace lidských práv (UDLP, 1948) jako základu moderní politiky a na postupném mezinárodně smluvním rozšiřování definice LP a nástrojů jejich zajišťování skrze mezinárodní smlouvy a řadu kooperativních mechanismů. UDLP byla v 60. letech nejprve rozšířena o Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech a Mezinárodní pakt o občanských a politických právech. Státy se postupně zavazují tyto práva ve svých zemích zavádět a uskutečňovat. Mnohé z oblastí se staly předmětem dalších smluv (o eliminaci diskriminací proti ženám v r. 1981, mučení v r. 1987, o ochraně dětských práv v r. 1990, migrantů v r. 2003, hendikepovaných v r. 2006 atd.)

Lidskoprávní režim je postupně se rozšiřující systém mezinárodních konvencí a nástrojů. Lidskoprávní principy jsou v zásadě slabými normami operujícími skrze měkké mechanismy a kumulativní efekt, který nastává skrze demokratizaci a postupné budování právních států a institucionálních prostředků k ochraně různých práv. Nejsou mezinárodně vymahatelné, ale realizují se postupným tlakem na státy právě skrze přistupování na závazky a skrze organizace mezinárodního a regionálního dohledu, jako jsou různé monitorovací instituce (Komise OSN pro LP) a expertní skupiny (OSN, EU, Evropská rada aj.). Ty navštěvují ratifikátory smluv a v dialogu s vládami upozorňují na nedostatky a reformy či umožňují poškozeným mezinárodní projednání. Na půdě OSN dochází od roku 2006 k Všeobecnému periodickému přezkumu, během kterého státy vzájemně komentují stav plnění svých závazků. Obecným mechanismem tohoto tlaku je právě všeobecné očekávání na prohlubující se realizaci lidskoprávních standardů jako podmínka přijetí do mezinárodního společenství, systematické monitorování institucionálního zajištění ochrany LP, a veřejné „naming a shaming“ v případě porušování práv. Dalšími mechanismy jsou regionální kontinentální lp. komise a soudy (např. Evropský soud pro lidská práva), a mezinárodní trestní tribunály pro závažné zločiny. Mezinárodní právo zasahuje do konfliktů tím, že je

skrze pojem genocidy a zločinu proti lidskosti které převádí na trestně-právní rovinu a usiluje o dosažení spravedlnosti, a regionální soudy jako Evropský soud pro lidská práva zavazuje členy daného regionálního uskupení (Rada Evropy) k realizaci LP v rámci právních závazků EU.

Delegitimizace LP a backlash

Postupný růst lidskoprávního řádu byl chápán jako cesta ke globálnímu pokroku ve jménu společných hodnot v kontextu dekolonizace (od 60. let) a rozpadu bilaterálního řádu v letech 90. Zatímco smluvní i trestně právní mechanismy systematicky rozšiřují rozsah lidskoprávního řádu (od 90. let např. na práva žen, menšin, obětí různých forem násilí a útlu), přelom tisíciletí přinesl nový mezinárodní kontext a s ním i nový význam LP. Nejprve se oslabil ideová i mocenská role USA jako světového regulátora, a poté na různých fórech začaly vznikat alternativní pojetí LP nebo hodnotové návrhy na světové uspořádání, které staví na otevřením podrývání LP jako univerzálním jazyku. Příkladem je třeba vztah [Šangajské](#) organizace pro spolupráci k právům uprchlíků, mučení, protiterostické politice, nebo Káhirska deklarace lidských práv, která brání nerovné postavení žena a mužů jako kulturní zásadu.

Počáteční optimistická očekávání na to, že USA a OSN budou moci lidskoprávní principy vymáhat koordinovanou politikou a tzv. humanitárním intervencionismem vzaly dále za své koncem 90. let, po sérii vojensky neúspěšných (Somálsko) či částečně úspěšných (Bosna, Kosovo) intervencí NATO, které ale byly postupně politicky problematizovány. Humanitární intervencionismus byl zcela delegitimizován v momentu, kdy byl použit jako vedlejší argument v rámci tzv. americké války proti teroru v Afghánistánu (2001-2021) a v Iráku (2003-2011). Široce používaný jazyk lidských práv se potkal s nelegálním charakterem invazí, a s nekoloniální, přezíravou a nesystematickou povahou jejich realizace, která byla spjatá se nepřímým, ale masovým a v zásadě nereflexovaným porušováním LP místní populace. Obě intervence dlouhodobě rozložily tamní státy i společenské regulační mechanismy a připravily půdu pro katastrofální vývoj o desetiletí později. Kromě vnímané zneužívání LP pro neo-imperiální politiku ztratil pojem LP na váze i díky otevřeně selektivním použití lidskoprávního jazyka vůči určitým zemím, zatímco se proponenti LP – zejména USA – dopouštějí jejich otevřeného porušování na vlastní půdě. Skandální povaha Guantanáma a periodicky eskalujících rasových vztahů, jakož i odmítání USA ratifikovat nebo realizovat mezinárodní lidskoprávní smlouvy, vzaly USA prestiž a vyprázdnily jejich roli jako zastánce LP celosvětově.

Human rights backlash potom označuje více či méně otevřený odpor vůči lidskoprávním institucím. Část zemí chápe např. mezinárodní trestní tribunál jako politizovaný mechanismus a obstruuje jej, nebo aktivně nepodporuje tam, kde jsou pod samy tlakem. Např. Mezinárodní trestní soudy (ICC), které např. soudily srbského prezidenta Miloševićem, vydaly zatykač na Omara Bašira a zkoumají obžalobu V. Putina, vyvolávají odpor tam, kde jsou „válečné zločiny“ těchto vůdců, chápány součástí legitimních válečných cílů. Není divu, že politické síly dotyčných zemí (Srbsko, Kenya, Súdán) a její spojenci (Rusko) tyto soudy neuznávají nebo obstruuji. Ovšem ani hlavní „vývozce LP“, USA, nepodporují nebo omezují provádění téměř všech mezinárodních LP konvencí, a nejsou členy ICC. Právě pokusy o vystoupení z ICC (vedené např. Keny), udělování amnestií, pokusy o vytváření alternativních regionálních tribunálů a protiteroristických smluv (např. v rámci tzv. Šanghajské spolupráce), které ospravedlňují neliberální právní praxi (jako nelegální unášení a extradice) jsou způsoby, jak se působnosti LP režimu vyhybat.

Sám o sobě tento „backlash“ ale LP režim nepopírá a může být chápán i jako přirozený důsledek jeho postupného růstu nebo dokonce i úspěchu, přes všechny výše zmíněné problémy. Vedle USA je i EU zdrojem lidskoprávní normativity jak na svém území, tak i v blízkém okolí. Mezinárodní kontext se ale mění a s ním i postavení LP. Proti USA ovládanému řádu sílí odpor ze strany autoritářských zemí, a právě tato symbolická rovina – tento odpor proti soft power a pocitu morální převahy Západu – je cíleným terčem útoků a stala se dokonce základem identity opačné anti-globalizační tendence ze strany vyzvatelů tohoto (i vlastní vinou nalomeného) řádu (Rusko, Čína, Turecko). LP (neboli představa o rovnosti a univerzální platnosti individuálních práv) jsou dnes předmětem globální kulturní války, která proti sobě v řadě zemí staví liberální Západ vedený mocnostmi, které oficiálně systematicky přitakávají

LP režimu, ale neobratně zastírají různé rozpory jako do očí bijící dvojité standardy a zájmové propojení s autoritáři na jedné straně, a na jejíž druhé straně stojí revizionistické stoupající mocnosti, které na tyto rozpory ukazují, samy z nich tyjí a navrhují nekoherentní, ryze účelovou alternativu, jejíž spojnicí je popření univerzálních LP.

Politické meze lidskoprávní utopie

Mezinárodní lidskoprávní režim citelně oslabil v dekadě 2010 pod vlivem nejméně dvou faktorů. Jedním byl neúspěch tzv. Arabského jara. S masovými arabskými mobilizacemi za obživu, důstojnost a demokracii v roce 2011 se pojilo silné liberální zadostiučinění: proti autoritářským režimům se nakonec legitimně zvedly masy obyčejných lidí jako občanů a uspěly tam, kde dlouhodobě neuspěla ideologická islamistická opozice. Ovšem kontrarevoluce, opětovný návrat autoritářů v Egyptě, a krvavý rozpad Sýrie, Libye a Jemenu, a upevnění autoritářských režimů všude kolem tento principiální optimismus přebil zcela jinou realitou regionálních bojů o moc. Všechny zmíněné války se staly otevřeným kolbištěm zájmů petro-států (Saúdská Arábie, UAE, Írán, Rusko) a aspirujících regionálních hegemonů (Turecko) v momentě, kdy se politické hegemonie po svém do očí bijícím neúspěchu na Blízkém východě USA vzdaly. Přes pokračující LP rétoriku USA a EU udržují s autoritáři dobré vztahy ve jménu migrační a energetické stability.

Dlouho budovaný mezinárodní LP režim dnes vyprazdňuje jak absence rozvojové perspektivy v kontextu klimatických a jiných krizí, tak i absence mezinárodní hegemonie s lidskoprávním obsahem. Velké státy jako Rusko, Egypt a Turecko označují dnes LP organizace za „zahraniční agenty“, omezují a delegitimizují LP organizace (Memorial), do té míry, že v Rusku, v Egyptě a v Turecku dnes už nejsou žádní nezávislí obránci LP. Kromě toho LP diskurs kooptují a mění. Závislost západních demokracií na petrostátech zajišťuje pokračování dvojího LP standardu bez dohledného konce.

Druhým faktorem oslabování mezinárodního LP režimu je nástup nových regionálních a globálních hegemonů. Zejména Čína LP režim ignoruje a svou systematickou genocidní politikou popírá. Při rozšiřování ekonomického vlivu vyvazuje politické síly v Africe a např. na Balkáně, ze závazků, které pěstovaly vůči Západu. Právě tato nová globální ekonomie, nesená kapitálem z Jihu a zejména zdroji z ropných států, se projevuje právě nezájmem a či otevřeným podrýváním *rules based international order*. Zejména Rusko a Čína naopak chápou lidskoprávní režim jako spojený se Západní či americkou hegemonií a vnímají její rozšiřování jako přímé ohrožení svého způsobu vládnutí ve svých zemích nebo v zemích svého geopolitického vlivu. Příkladem jsou tzv. barevné revoluce, tedy částečné změny režimu skrze volby v Gruzii (2003), na Ukrajině (2004) a v Kyrgyzstánu (2005), které byly vnímány regionálními autoritáři jako důsledek rozšiřování se liberálního a lidskoprávního aktivismu, inspirovaného či podporovaného Západem. Od poloviny let 2000 se tak euroasijské elity v čele s Ruskem začaly zpochybňovat normy a instituce, které se podílejí na prosazování lidských práv a demokracie na Západě. Jedním z mechanismů bylo spojenectví s americkými evangelikály v opozici proti liberálním sociálním normám, které měly charakterizovat Západní dekadenci. Ruské a americké organizace tak téměř desetiletí financovaly sociální konzervativismus a společně organizovaly konzervativní a národně populistické síly v rámci tzv. World Congress of Families.

Podobné posuny je ovšem možné sledovat i a samotném Západě. Vzestup tzv. křesťanského nacionalismu v USA, umožněný dlouhodobou a hlubokou stranickou a kulturní polarizací, ve které se prosazují extrémní, také vážným způsobem lidskoprávní pokrok podkopává. V USA samotných se mezi 2016 a 2020 staly LP principy terčem populistického útoku Trampa (zákaz vstupu muslimům a rozdělování dětí mexických migrantů atd.) USA také zřejmě stávajícím kulturním backlashem dokonávají obrat, ve kterém mobilizovaná a politickým systémem privilegovaná radikální křesťansky-nacionalistická pravice v budoucích vymaže pokrok na půdě ochrany práv menšin a autonomie žen. Zároveň už desetiletí tuto reakční politiku vyváží do světa, mj. i do Evropy, skrze profesionální lobbystické tradicionalistické skupiny.

Právě spolupráci této transnacionální sítě s katolickými fundamentalisty a ruskými tradicionalisty vděčíme za systematické rozporování a někde i za omezování práv žen a vztahových menšin ve Střední Evropě, od Chorvatska, po Slovensko, Polsko i Česko. Kromě útoků na potraty blokovaly nebo znemožnily tradicionalistické skupiny ratifikaci tzv. Istanbulské úmluvy o ochraně žen před násilím, která byla právě tím slabým ale kumulativním procesem, kterým se lidská práva upevňují v institucích a na mnoha úrovních ochrany a např. prevence. Stačilo ale zpochybnění skrze agresivní reinterpretaci jednoho jen několikrát zmíněného pojmu gender na to, aby se v očích publika tato norma stala kontroverzní a předmět politických sporů. Rychlost delegitimizace řady norem ve Střední Evropě byla překvapující a hodně vypovídá o vnímání LP ve střední Evropě. Poukázala na další problematkový aspekt lidskoprávní utopie, který vedle závislosti na síle a kredibilitě „Západu“ hraje velkou roli – procedury LP režimu samotné.

LP ve Střední Evropě

Role lidských práv ve Střední Evropě je paradoxní. Obrana nezadatelných práv jednotlivce proti zvlí se stala pádným, ale i neideologickým a nepolitickým argumentem v odporu proti komunismu a byla tak schopná spojit různé proudy. Díky helsinskému procesu se v 70. letech staly platformou, ve které se sešly různé disidentské proudy, od reformních marxistů přes umělce po konzervativní křesťany, a kolem Charty 1977 postavil účinný odpor, který díky svému lidskoprávnímu apelu získal širokou podporu v zahraničí. Ovšem po roce 1989 se lidská práva stala součástí fungujícího právního systému demokratických států a ztratila onen abstraktní, spojující anti-politický charakter a postupně získala konkrétnější podobu zdokonalující se institucionální ochrany, která se rozšiřovala na nová témata a osoby.

Během evropské integrace se totiž řada norem stala předmětem kondicionality, tedy podmínkou přístupu, zejména princip nediskriminace, který pokrýval i osoby do té doby lidskoprávní ochranou nepokryté, jako např. etnické a vztahové menšiny. Rumunsko např. zrušilo kriminalizaci homosexuality pod tlakem a velmi neochotně. Polsko, přesněji první vláda strany PiS (2005-2007) si s EU vyjednalo výjimku (protokol o tzv. opt-outu) z Charty základních práv EU s tím cílem, aby s nezavazovalo k uznání homosexuálních svazků. Podobný opt-out zvažovala i Česká republika ohledně možného narovnání s Němci vyhnány v roce 1945.

Během začleňování se do EU a do stále komplexnější struktury lidskoprávního režimu se různé aspekty ochrany různých lidských práv rozvíjely jako předmět státní administrativy, občanského aktivismu, diplomatických vztahů. Jako jinde ve světě se lidskoprávní perspektiva postupně rozšiřovala na nové domény. V absenci jiných, např. sociálně rovnostářských a rozvojových politik či účinné solidarity, se lidská práva se stala motorem emancipace pro dosud zanedbávanou realitu sociální nerovnosti. Školní inkluze, soužití různých náboženství, statusová rovnost stigmatizovaných menšin, či handicapovaných, a nakonec i ženská práva začala být rámována jako lidská práva. Pouze tak se jednotlivé skupiny mohly dovolat alespoň částečného společenského uznání a požadovat správní či legislativní ukotvení svých práv.

Postupné rozšiřování lidskoprávního jazyka, jakož i povaha jeho nositelů, nezůstaly bez reakce. Jelikož požadavek uznání a práv se odehrává na úrovni státních politik, ratifikace a provádění mezinárodních smluv a soudních rozhodnutí, ztrácel lidskoprávní režim demokratické zakotvení, zejména tam, kde důležité posuny nebyly pokryty zákonodárstvím či referendy (jako tomu bylo v případě stejnopohlavních manželství např. ve Francii a Irsku). Požadavky na uznání tak mohly být rámovány jako nároky národně nepodporované. Jejich nositeli byly kromě soudů expertní a technokratické elity, často zapojené do transnacionálních sítí různých NGO, poradenství a monitoringu. Staly se technickým jazykem globalizace, u nás europeanizace, používaný elitami, jakož i postupně novými skupinami, které trvaly na svém uznání, začlenění do institucí a zrovnoprávnění jako na otázce lidských práv, jako Romové, vztahové menšiny, translidé. Toto spojení mezi menšinami a zahraniční elitou bylo národními konzervativci rámováno jako

zasahování do národních otázek. Právě odpor proti dopadům a později i mechanismům upevňování lidskoprávního režimu vedlo k diagnóze konce liberální hegemonie.

Human rights backlash ve Střední Evropě

Od počátku dekády 2010-2020 se v několika skocích znatelně vytrácí konsensus o roli a významu lidských práv. První viditelný posun nastal v roce 2015. Během tzv. migrační krize ustoupily veřejnému prostoru důraz na právo na azyl uprchlíků a snaha o hledání řešení evidentní humanitární krize zcela před sekuritizovaným rámováním uprchlíků jako bezpečnostní ale i kulturní hrozby. Národně-konzervativní populisté u vlády v Polsku a Maďarsku využili migrace k vytvoření pocitu kulturní a civilizační krize a vykreslili etnickou homogenitu, kulturní a společenský konzervativismus a odpor proti globálním a liberálním elitám jako národní zájem. Rétoriku krize, úpadku a hrozby polské, maďarské a v menší míře i slovenské a české populistické vlády a radikálně pravicové strany periodicky stupňovali v předvolebním období až do pandemie. V tomto kontextu se stalo zcela běžným a politicky přijatelným nadřazovat úzce a defenzivně definované národní zájmy nad principy rovnosti a univerzality práva, zejména v otázce práva na azyl a menšin.

Všechny zmíněné jevy jsou důsledkem postupného diskursivního posunu, během kterého vznikala a byla prosazována jiná pojetí práv. Středoevropští národní konzervativci se ideově opřeli o předchozí zkušenosti evangelikálních aktivistů zejména z USA, kteří proti rozšiřování lidskoprávního režimu postavili své protinávry, ale také ze strany konzervativních katolíků. Proti právům žen začala postupně se profesionalizující konzervativní občanská společnost prosazovat jiné paradigma: práva rodičů na absolutní rozhodování o výchově dětí, práva dětí na oba rodiče, práva foetu na život, vyzdvihování rodiny a národa nad individuum.

Součástí této „alternativy“ je směs nativistických, exkluzivistických, konzervativních (sociálně reakčních) postojů a aktérů, které byly zajímavým způsobem vedeny USA politizovanými evangelikály a Putinovým Ruskem. Jakýsi tradicionalismus staví na přímému popírání práv zranitelných a tradičně opovrhovaných skupin (migranti a lidé bez papírů, LGBT, ženy či jakékoli emancipační snahy popírající danost společenských hierarchií). V mnoha západních zemích se tako anti-univerzalistická reakce stala důležitou součástí politického systému, překročila hranice extrémní pravice a ovládla část pravicové politické scény díky eskalačnímu efektu svých postojů (E. Zemmour, AfD, FPÖ...). Je otázkou, do jaké míry Putinova invaze na Ukrajinu tuto skupinu zvládne delegitimizovat spolu s jejím diskursem.

Stav a chápání LP ve Střední Evropě je umocněn politickou instrumentalizací autoritářských a nacionalistických populistů, kteří odpor proti liberálním elitám rozehrávají právě na poli individuálních práv. Orbánovo Maďarsko provedlo v roce 2014 „audit“ lokálních LP organizací a obvinilo je z prosazování cizích zájmů, podobně jako Rusko už v roce 2012 přijalo zákon, podle kterého se všechny ze zahraničí podporované organizace musí označit za „cizí agenty“.

Terčem autoritářských populistů v Evropě jsou migranti, ženy a LGBT lidé (Maďarsko, Polsko, Rusko). V několika zemích dochází k agresivním snahám o omezování reprodukčních a sexuálních práv, práva na azyl a k symbolickému přitakání k nativistickým či exkluzivistickým postojům. Práva druhých jsou rámována jako oktrojované privilegium nebo jako podmíněné humanitární či solidární gesto vůči nim, které může být odebráno (pokud se nebudou chovat podle očekávání).

Maďarská vláda odmítla přijímat azylové žádosti jinak než skrze extrémně omezený mechanismus, který byl součástí obranného plotu na hranicích se Srbskem; Polsko bez předstírání vytlačovalo migranty zpět za běloruskou hranici. V Čechách se muslimům otevřeně upíralo právo na podání azylu a lidé prchající se Středního východu byly systematicky rámováni jako „ekonomičtí“ migranti. Polská PiS označila LGBT osoby za „ideologii“ a gender za „mor“; maďarská vláda zakázala, po vzoru Putinových zákonů o „propagandě homosexuality“ z roku 2012, ve školách a v médiích zmiňovat jinou, než heterosexuální orientaci a zneuznala požadavek trans lidí na administrativní uznání. Polský ústavní soud zakázal zbytek legálních potratů a slovenský parlament několikrát hlasoval o jejich omezení.

Nezřejmějším příkladem přijímaného porušování lidských práv jsou otevřeně přiznané pushbacky migrantů na hranicích Evropy (polská armáda se k nim hlásí; polské a litevské zákony je v rozporu s mezinárodním právem povolují, chorvatská vláda je umožňuje a EU nečinně toleruje) a debaty o trestání uprchlíků či o jejich nucené asimilaci, či otevřená démonizace lidí s menšinovou orientací (tzv. LGBT free zóny v Polsku).

Probíhající masový útěk Ukrajinců do EU skrze Polsko ukazuje zřejmě na nesamozřejmost lidskoprávních postojů: pomoc Ukrajincům, motivovaná sdílenou historií s Ruskem a etnickou blízkostí, není automaticky nabízená ani neevropským cizincům, prchajícím z Ukrajiny, ani ukrajinským Romům, a už vůbec ne zbytu Kurdů, pokoušejícím se prchat z Běloruska. Spontánnost solidarity bude nakonec řídit stát a právo.

Diagnóza

Popisovaná bagatelizace práv a rovnosti má mnoho úrovní: a) oslabená obrana univerzalizmu v kontextu nativistické politiky, b) diskursivní posuny v základních pojmech, c) posuny v institucionálním ukotvení LP ochrany, a d) měnící se jazyk práv v kontextu tzv. kulturních válek.

a) Pod vlivem národně-konzervativního populismu dochází k **upouštění od universalismu**. Práva člověka jsou běžně debatovány jako výsada určitého národa nebo “dobrých” obětí (křesťanů v Iráku a ne muslimů; Ukrajinců a ne afrických studentů na Ukrajině): ať už skrytě (aplikace azylového a migračního práva je velmi omezená; zatímco se univerzální právo na azyl uznává, migrační politiky se soustředí na “deterrence”, tedy odstrašování a omezování přístupu k právu) nebo zcela otevřeně: exklusivismus (tedy omezování určitých práv na určitý typ lidí: na “naše”) se stal běžným argumentem proti liberálnímu internacionalismu.

Převrací se a nově chápe hierarchizace práv: dítěti – nebo spíš fétu – je připisována priorita nad matkou vlastní a nad matkou svých sourozenců na základě pseudo-náboženské doktríny; národu/kolektivě/rodině právo nad jednotlivcem. Rovnost jako hodnota už není nedotknutelná. Veřejnost se plní projevy, které legitimizují genderové, rasové, civilizační hierarchie implicitně (rovnost platí, ale...) či explicitně, v jakémsi boji proti „politické korektnosti“. Politické myšlení národních konzervativců je identitární, založené na minulosti, ne “progresivní”, reformní, otevřené do budoucnosti. Prezентuje práva s přívlastkem: *naše práva proto jejich právům*.

Součástí rozvolňování norem neboli rozpadu konsensu ohledně základních pravidel demokratického soužití je zvykání si na stále častější a stále přijímanější reálné a diskursivní upouštění od norem a standardů v celé Evropě (pasivita či dokonce zakrytá komplicita ve válkách jako je Sýrie a Jemen; spory ohledně správnosti zachraňovat migranty ve Středomoří; rámování uprchlictví jako migrace a hrozby atd.). Můžeme si i položit otázku, zda je co rozvolňovat, tedy zda Střední Evropa přijala onen konsenzus opravdu za svůj.

b) Druhým aspektem je proměna politické komunikace. Technologické proměny umožnily vstup nových aktérů do sféry vytváření hodnot a norem. Samotné používání jazyka se změnilo pod vlivem otevřenosti sociálních sítí pro politizovanou veřejnost bez větších vstupních bariér, čím se snížil práh politicky přijatelného chování. Dnes už je zcela běžné zesměšňování a pohrdání či démonizace druhých; militarizace a kriminalizace sociálních problémů. Agresivní politizace dosud nepolitických témat se stala nástrojem politického boje.

Od roku 2015 pozorujeme, jak se zvyšuje přijatelnost znevažování, přehlížení a popírání perspektiv a práv Druhých, menšinových spoluobčanů či konkrétních „nepřátelských“ skupin: nejen díky médiím, ale i díky přítomnosti oportunistických populistů na všech úrovních politické reprezentace včetně té nejvyšší a v neposlední řadě kvůli konzervativnímu aktivismu. Tento aktivně a systematicky podřívá dosud nekontroverzní konsenzus o rovnosti v individuálních právech tím, že rozšiřuje zavádějící neologismy (genderová ideologie, lgbt ideologie), přerámovává otázku ochrany práv jako hrozbu společenskou a

politickou (hrozba z migrace a liberálních elit, gender jako „ebola z Bruselu“) a přepisuje vůbec jazyk práv („práva většiny“, „diktatura menšin“, práva fétu na život, liberální totalita atd.).

c) Naopak obrana rovnosti a spravedlnosti spadá buďto nadnárodním institucím (typicky Evr. soudům, papežovi, či mezinárodní liberální scéně) nebo aktivistickým menšinám (často grantově s mezinárodním liberalismem spojeným), a nárazově mobilizované veřejnosti (černé protesty v 2016 a 2019 v Polsku, Grupa granica aj. v Bělověži atd.). Tato je viditelně oslabena tím, že brání individuální práva (vyřazených, zranitelných, cizích) jednotlivců, a ne svých lidí, a univerzální hodnoty zde stojí zdánlivě v rozporu se zájmy a hodnotami národními.

V politizovaném kontextu nacházejí ochránci práv pouze pozdní a (někdy příliš) slabou podporu ze státních institucí (soudů, ministerstev). V některých zemích Střední Evropy totiž dochází k posunu na straně státu: pod vlivem národního konzervatismu a kulturních válek státy volení představitelé, některé politizované soudy, a také správní agentury (v různých konstelacích Polsku, Maďarsku, na Slovensku, ale i v Česku: Křeček) upouštějí od univerzalistického přístupu na různých polích, zejména co se týče práv žen, lidí menšinových orientací a cizinců, a přijímají nativistické a exklusivistické rámování („family mainstreaming“ místo gender mainstreaming; rámování oponentů jako „ideologií“, menšin jako exponentů imperiálních intencí a zranitelných jako parazitů). Státní agentury částečně ztrácejí své obecné, univerzalistické poslání pod vlivem politizace (flagrantně: pushbacky v PL a LT). Důraz na státní suverenitu zde převládá nad ochotou poskytovat právní ochranu cizincům.

d) V důsledku těchto změn se ztrácí ze zřetele důraz rovnost, univerzální platnost a individuální ukotvení lidských práv. Konzervativní odpor rozvolnil pojetí práva jako individuálních nároků a začal rámovat kolektivity (národ, rodinu, foetus) místo morální osoby jako nositele práv, a práva jiných (cizinců, LGBT) jako oktrojovaná privilegia. Alternativní diskurs práv posiluje také naturalistickou proti konstruktivistické perspektivě na práva (přirozené právo) a konstruktivistickou pozici explicitně zavrhuje. Konzervativci navrhuje alternativní ukotvení ne v rozumu, ale v „lidské přirozenosti“ a sociálně hierarchické „tradici.“ Tento alternativní diskurs, u nás reprezentovaný např. Romanem Jochem, se dobře skloubí s odmítáním liberální globalizace a s nativistickými, sociálně konzervativními reakcemi na globalizaci. Důsledkem je také absolutizace práv či důraz pouze na tzv. práva první generace, která jsou údajně jen svobodami bez nákladů na stát. Absolutizaci práv bylo možné pozorovat během pandemie: pandemické protesty se také nesly ve znamení protestů proto omezování lidských a občanských práv skrze nouzový stav. Ovšem občanské svobody nestojí ve vzduchoprázdnu a lze je také legitimně omezit ochranou práv jiných, např. v případě ohrožení života. Hygienická bezpečnost není nákladů, stejně jako naše elementární svobody předpokládají funkční právní systém, policii a společenskou stabilitu.

Závěr

Možná že rozhořčení a hrůza z invaze na Ukrajinu dá vzniknout principiální odezvě: dosavadní „oběti“ bylo totiž možné příliš snadno delegitimizovat (uprchlíci jako ekonomičtí migranti, Druží, hrozba) či propojit s vlastním špatným svědomím (spojenou s účastí na válkách či s karbonovým sobectvím) či strachem z rizikové budoucnosti (upevňování Evropy, strach z etnického oslabení). V otázce přicházejících je to nejnáze pochopitelné: azylový systém byl postaven pro svět rozdělený politicky, a „potlačování práv“ mělo jednoznačně ideologický rozměr (na jeho základě se potom přijímali mezi „disidenty“ i islamisté); pro asistenci obětí neuchopitelných válek a sucha a hladomoru stavěn nebyl – zde je třeba promýšlet globální odpověď. V otázce ženských a reprodukčních práv jsou ale důsledky oslabení respektu k individuální volbě nejvíce patrné.